

Beata Zinkiewicz [ORCID: 0000-0001-8062-8102]

dr, Wydział Psychologii, Pedagogiki i Nauk Humanistycznych,
Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

RESOCJALIZACJA W CZASACH PANDEMII

Streszczenie

Treść artykułu stanowią rozważania na temat problemów resocjalizacji w okresie pandemii Covid-19. W pierwszej części zostały zarysowane dylematy przeciętnego człowieka, który znalazł się w nowej, nieznanej dotąd sytuacji zagrożenia zdrowia i życia. Druga część koncentruje się na wyzwaniach współczesnej resocjalizacji w obliczu koronakryzysu. Zredagowano ją na podstawie kwerendy źródeł internetowych oraz rozmów przeprowadzonych z przedstawicielami instytucji penitencjarnych, placówek wychowawczych dla nieletnich i kuratorów sądowych. Ostatnia część tekstu, stanowiąca podsumowanie, zawiera rekomendacje metodologiczne, czyli wskazuje nowe aspekty badań w analizowanym obszarze.

Słowa kluczowe: resocjalizacja, pandemia Covid-19

Social rehabilitation in times of a pandemic

Abstract

The content of the article consists of considerations on the problems of social rehabilitation during the Covid-19 pandemic. The first part outlines the dilemmas of the average person who is in a new, unknown situation, which threat to his health and life. The second part focuses on the challenges of contemporary social rehabilitation during the coronavirus crisis. It was compiled on the basis of a review of internet sources and interviews with representatives of penitentiary institutions, juvenile educational institutions and probation officers. The last part of the text, which is a summary, contains methodological recommendations, i.e. it indicates new aspects of research in the analyzed area.

Key words: social rehabilitation, Covid-19 pandemic

Wprowadzenie – *homo sapiens* w obliczu epidemii

Trwająca już drugi rok pandemia koronawirusa jest zjawiskiem wielowymiarowym, nieporównywalnym do jakiegokolwiek innego kataklizmu odnotowanego dotąd w skali globalnej, więc wymagającym interdyscyplinarnej analizy,

sprowadzającej się do refleksji ulokowanych w różnych przestrzeniach. Na szczętbu międzynarodowych organizacji zajmujących się ochroną zdrowia epidemia została zdefiniowana jako gigantycznych rozmiarów światowe zagrożenie bezpieczeństwa zdrowotnego ludzi. Spowodowała odczuwalne zmiany funkcjonowania społeczeństw w niemal każdej dziedzinie życia, przyczyniła się do zburzenia dotychczasowego porządku świata i przewartościowania wartości, wywołała lawinę niepożądanych zjawisk (obserwowanych zarówno w skali makro-, jak i mikrośrodków), dotkliwych dla wszystkich, bez względu na indywidualny status (zawodowy, materialny, rodzinny, przynależność religijną czy etniczną). W tym kontekście jest problemem egalitarnym i doświadczeniem wspólnotowym. W pamięci przeciętnego człowieka wciąż żywe są przejmujące przekazy medialne z początku epidemii: przepełnione szpitale, chorzy pod respiratorami, ułożone pokotem ciała w foliowych workach, trumny, cmentarze, przerażone twarze medyków i osób tracących z dnia na dzień swoich bliskich. W uszach wciąż dźwięczą pytania zadawane najczęściej przez dzieci (które jak gąbka chłonęły nastroje rodziców i stopniowo traciły dotychczasowe poczucie bezpieczeństwa): Czy/kiedy wszyscy umrzemy? Dlaczego niewidoczny wirus jest tak śmiertelnie groźny? Co możemy zrobić, aby nie zachorować? itd. Pytania pozostawały bez odpowiedzi, a dominujące uczucia, których wówczas doświadczaliśmy, to m.in. niepewność, niepokój, lęk, bezsilność i bezradność, apatia, przygnębienie¹. Doniesienia medialne na temat nowej odmiany wirusa od początku wprowadziły i spopularyzowały w społeczeństwie retorykę wojenną. Z licznych audycji na ten temat dowiadaliśmy się, że jesteśmy na wojnie ze śmiertelnym wrogiem, którego trzeba zlikwidować, zniszczyć, wyeliminować, by powrócić do względnego dobrostanu społecznego, czyli tzw. normalności sprzed epidemii.

W polskiej rzeczywistości na przedłużający się stan zmiany społecznej spowodowanej transformacją ustrojową i zawirowania z nią związane nałożyła się nowa epidemiczna sytuacja, która uwypukliła i wyostrzyła tylko stare problemy, związane z funkcjonowaniem społeczeństwa anomijnego, żyjącego od lat w ewidentnym chaosie aksjonoratywnym. Przede wszystkim pogłębił się spadek zaufania do państwa i ekip rządzących². Złożyło się na to szereg czynników, wśród których można wymienić przede wszystkim brak czytelnej i racjonalnej strategii radzenia sobie z sytuacją kryzysową i „zarządzania epidemią” (chaos informacyjny, organizacyjny i decyzyjny, np. niezrozumiałe dla obywateli zabiegi związane z zamykaniem/otwieraniem lasów/ parków/ stoków narciarskich, „zamrażaniem/odmrażaniem” poszczególnych sektorów gospodarki, edukacji

¹ Doświadczane przez przeciętnego człowieka na początku pandemii uczucia były dość ambiwalentne, ale ewoluowały w kierunku coraz bardziej nieprzyjemnych i były wprost proporcjonalne do liczby stwierdzonych przypadków zachorowań i zgonów. Informacji na ten temat dostarczają m.in. komunikaty CBOS, np. *Poczucie zagrożenia u progu epidemii koronawirusa* (2020, nr 40); *Jak się chronimy – zachowania Polaków w pierwszych dniach epidemii* (2020, nr 42).

² Ź. Kopczyńska, *Polki i Polacy o pandemii. Raport z badań socjologów*, 15.12.2020, UMK. Portal informacyjny, <https://portal.umk.pl/pl/article/polki-i-polacy-o-pandemii-raport-z-badan> [dostęp: 7.10.2021].

i kultury) czy mało transparentne decyzje w sprawie zakupów sprzętu medycznego, środków ochrony osobistej, szczepionek. Ponadto brakowało i wciąż brakuje widocznej woli politycznej do uruchomienia procesu – typowej dla czasów różnorodnych zawirowań i klęsk żywiołowych – mobilizacji społecznej w celu wspólnego, ponad podziałami, przetrwania sytuacji trudnej. Zamiast tego wykonywane są ruchy dokładnie odwrotne – pogłębiające podziały i podsycające antagonizmy w przestrzeni społecznej³.

Po pierwszych tygodniach i miesiącach trwania pandemii rozpoczął się etap „oswajania wirusa”. Przeciętny człowiek, „bombardowany” informacjami na temat patogenu oraz statystykami zachorowań i zgonów, instruowany w zakresie mycia rąk i zachowania odpowiednich odległości od bliźnich, stopniowo nabierał swego dystansu do nowej sytuacji. Ponieważ wciąż niełatwe było znajdowanie odpowiedzi na wiele pytań, a przekaz mediów tzw. głównego nurtu zawierał coraz więcej niespójności, zaczęły dochodzić do głosu niszowe kanały informacyjne, dostępne za pośrednictwem Internetu. Pojawiły się nowe teorie spiskowe dotyczące przyczyn epidemii, prognozowanego jej przebiegu i oczekiwanych skutków. Na podstawie wycinkowych, często zmanipulowanych relacji „znawców tematu” (np. filmików przemawiających do wyobraźni i „chwytających za serce”) można było uzyskać gotowe, proste odpowiedzi na trudne pytania i uzyskać chwilowe poczucie kontroli nad bieżącą sytuacją. Zdefiniowanie winnych i wykreowanie wroga (czyli mechanizmy psychomanipulacji, często identyczne z tymi, które wykorzystują sekty: „wszyscy kłamią, tylko my powiemy ci prawdę”, „inni cię zawiedli, a dla nas jesteś ważny, my cię kochamy i ochronimy przed całym złem tego świata” itp.) pozwoliło wielu ludziom (zwłaszcza młodym) uzyskać swoiste poczucie bezpieczeństwa. Wielu z nich przestało wierzyć w pandemię, zamieniając ją na wiarę w „plandemię”, czyli w globalny spisek najpotężniejszych tego świata (elit finansowych, największych koncernów, korporacji itd.), którzy przejmują coraz większą kontrolę nad ludzkością i dokonują zamachu na podstawowe swobody obywatelskie⁴. Alternatywny do powszechnego przekaz wzmocniany był również indywidualnymi doświadczeniami wielu ludzi z kontaktu z wirusem, którego można „przechorować” i nie jest groźniejszy

³ Ogólny, postępujący deficyt zaufania można zauważyć również w odniesieniu do innych instytucji i środowisk, np. Kościoła katolickiego (podzielonego i zmagającego się ze swoimi „starymi” problemami, niezależnie od pandemii) oraz świata nauki i kultury, co jest nierozzerwalnie związane z obserwowanym nie od dziś kryzysem autorytetów.

⁴ Ż. Koczyńska, *op. cit.* Z badań psychologa społecznego prof. Michała Bilewicza wynika, że efektem poczucia zagrożenia, wywołanego pandemią COVID-19, może być jeszcze większa popularność ultrakonserwatywnych, tradycjonalistycznych i hierarchicznych koncepcji politycznych. Rozwój ugrupowań skrajnie prawicowych jest powiązany z większą częstotliwością występowania teorii spiskowych, takich jak „White Genocide” („ludobójstwo białej rasy”) czy „Great Replacement” („wielkie zastąpienie”). Posługują się nimi obecnie podmioty współtworzące amerykański alt-right, europejski ruch tożsamościowy („Identitarian Movement”), neonaziści, neofaszyści, a także spora część podmiotów amerykańskiej i europejskiej skrajnej prawicy; J. Purski, *Jak pandemia sprzyja radykalizacji młodzieży?*, „Głos Nauczycielski”, 19.03. 2021, <https://glos.pl/nasz-patronat-radykalizacja-zachowan-i-pogladow-jak-pandemia-sprzyja-radykalizacji-mlodziezy> [dostęp: 7.10.2021].

od zwykłej grypy. W ten sposób polaryzacja społeczna zyskała nowy wymiar. Na jednym biegunie ulokowali się zwolennicy przekazu mediów głównego nurtu, wierzący w pandemię, oczekujący na „zbawienny”, pozytywny efekt masowego programu szczepień, a na przeciwnym – koronasceptycy, zamknięci w swoich „bańkach medialnych”, przeciwni jakimkolwiek szczepionkom na Covid-19 i akcjom ograniczającym wolność wyboru. Gdzieś pośrodku ulokowali się ludzie zdystansowani, baczni obserwatorzy poszukujący rzetelnych informacji, zadający nieraz trudne pytania, które – na tym etapie koronakryzysu – pozostają jeszcze bez satysfakcjonujących odpowiedzi, tym bardziej że funkcjonujemy w epoce rozkwitu postprawdy⁵.

Sytuacja pandemii wymusiła na każdym z nas uruchomienie indywidualnych strategii radzenia sobie w tym trudnym czasie. Podobnie jak ma to miejsce w obliczu każdej wojny/ rewolucji/ klęski żywiołowej, postawy społeczne są różnorodne. Można zaobserwować zarówno przykłady heroizmu (bezinteresowne poświęcanie się dla innych z narażeniem zdrowia i życia, „ucieczka w pracę” – aby zapomnieć, za dużo nie myśleć, zmęczyć się itp.), jak i tchórzostwa (strategie unikania problemu, ucieczki, izolowania się dla zapewnienia własnego bezpieczeństwa, np. na zwolnieniu lekarskim). W przestrzeni pomiędzy tymi skrajnymi biegunami plasują się osoby reprezentujące różne, dopasowane do bieżącej indywidualnej sytuacji strategie mieszane, nastawione na analizę „zysków i strat” i „przeczekanie”. Po roku trwania pandemii można było wyodrębnić już pierwszych „wygranych” i „przeigranych” (zwycięzców i pokonanych/ofiary). Symbolami tej pierwszej grupy stały się rodzinne ogródki działkowe (na które popyt wyraźnie wzrósł), domy w odludnych miejscach i emigracja na Zanzibar (gdzie wg lokalnych rządzących „nie było wirusa”). Tym samym – egalitarne doświadczenie nie przerodziło się we wspólnotowe sposoby radzenia sobie z problemem, a raczej wiązało się z poszukiwaniem dróg wyjścia w wymiarze elitarnym. W drugiej grupie znaleźli się mniej zamożni mieszkańcy ciasnych „M”, zmuszeni przez *lockdown* do „znoszenia” swoich domowników przez całą dobę, a także usilnego godzenia pracy zdalnej z życiem rodzinnym oraz całe rzesze osób wykluczonych (również cyfrowo) z powodu braku stałej pracy i mieszkania, z problemami uzależnień, z niepełnosprawnościami i chorobami przewlekłymi itd.

Skutki pandemii w naszym kraju odczuwalne są dotkliwie w wielu dziedzinach życia. Obok ogromnej liczby ofiar śmiertelnych i niezliczonych osób z powikłaniami pocovidowymi, lawinowo rośnie grupa osób (w tym dzieci i młodzieży) przejawiająca różnorodne zaburzenia psychiczne (najczęściej depresyjne). Okres przymusowej izolacji, jak również – w wielu przypadkach – utrata stabilności zatrudnienia i bezpieczeństwa ekonomicznego przyczyniły się do

⁵ Mianem postprawdy określane są takie okoliczności, w których obiektywne fakty mają mniejszy wpływ na kształtowanie opinii publicznej niż odwołania do emocji i osobistych przekonań; zob. J. Kucharski, *Postprawda – próba dookreślenia znaczenia*, [w:] *Postprawda – próba dookreślenia znaczenia*, red. T. Grabowski, M. Łakomy, K. Oświecimski, A. Pohl, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, Kraków 2018, s. 99–113, <https://www.researchgate.net/publication/324835675> [dostęp: 11.10.2021].

zauważalnego wzrostu problemu uzależnień (zarówno od środków psychoaktywnych, jak i uzależnień behawioralnych) i przemocy w rodzinie. Tym samym zapotrzebowanie na profesjonalne, instytucjonalne wsparcie terapeutyczne jest coraz większe. Niestety, doświadczenia ostatniego roku obnażyły niewydolność wielu podmiotów zajmujących się udzielaniem pomocy psychologicznej. Najbardziej widoczne jest to w zakresie dostępności usług psychiatrów dziecięcych⁶.

Blaski i cienie resocjalizacji w dobie pandemii⁷

Resocjalizacja ujmowana jest przez teoretyków jako ponowna, skorygowana socjalizacja osób niewłaściwie przystosowanych społecznie. Jako działalność intencjonalna odbywa się za sprawą celowych oddziaływań wychowawców, którzy dysponują specjalnie dobranymi dla danego otoczenia środkami interwencyjno-korekcyjnymi wobec jednostek przejawiających różnorodne zaburzenia w zachowaniu i/lub popełniających czyny karalne. Proces resocjalizacji jest rozumiany jako modyfikacja i eliminacja wadliwych zachowań w kierunku społecznie pożądanym, jako przemiana emocjonalna ku prospołeczności, jako „wrastanie w kulturę” realizacji potrzeb zgodnie ze standardami społecznymi, kształtowanie prawidłowych postaw, „nawracanie” na wartości autoteliczne, reintegracja społeczna połączona z rekonstrukcją własnej tożsamości osobowej (indywidualnej i społecznej) czy wreszcie jako autoresocjalizacja, rozumiana jako wzmacnianie mechanizmów kontroli wewnętrznej i osiąganie coraz wyższych etapów funkcjonowania społecznego⁸. Wspomniany proces odbywa się w ramach trzech kluczowych procedur: psychotechniki, socjotechniki i kulturotechniki, w obrębie

⁶ Raport NIK z września 2020 r. wskazał, że oddziały psychiatrii dziecięcej w Polsce są rozmieszczone nierównomiernie, a w kilku województwach nie ma ich w ogóle. Tymczasem „9% dzieci i młodzieży poniżej 18. roku życia, czyli ok. 630 tys., wymaga pomocy systemu lecznictwa psychiatrycznego i psychologicznego”, M. Müller, *Ciche ofiary pandemii*, „Tygodnik Powszechny”, 18.021.2021, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/ciche-ofiary-pandemii-166200> [dostęp: 7.10.2021].

⁷ Ta część artykułu została opracowana na podstawie kwerendy źródeł internetowych i informacji uzyskanych od przedstawicieli kluczowych instytucji resocjalizacyjnych funkcjonujących na terenie Polski. Celem podjętej analizy było poznanie i zarysowanie sytuacji głównych podmiotów polskiego systemu resocjalizacji w obliczu pandemii koronawirusa. Przedmiotem badań były opinie pracowników sektora resocjalizacji (w warunkach izolacyjnych i wolnościowych) i informacje zawarte w publikacjach internetowych, w tym – na stronach internetowych konkretnych instytucji. Główny problem badawczy zawierał się w pytaniu: Jak przedstawia się obraz resocjalizacji w czasach pandemii Covid-19? W podjętej eksploracji chodziło o uzyskanie odpowiedzi na kilka pytań, które koncentrowały się na następujących obszarach: zmiany w funkcjonowaniu placówek odnotowane w okresie epidemii, a zwłaszcza trudności w zakresie wdrażania w życie nowych przepisów sanitarnych; najważniejsze problemy w realizacji procesu resocjalizacji, doświadczane zarówno przez kadrę, jak i podopiecznych znajdujących się w zakresie oddziaływań resocjalizacyjnych; metody pracy i projekty resocjalizacyjne, które zostały zainicjowane i spopularyzowane w obliczu nowych wyzwań pandemicznych. Wykorzystane metody zbierania danych to rozmowa i analiza treści.

⁸ L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 2000, s. 200; *Różne ujęcia definicji resocjalizacji*, [w:] *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, red. B. Urban, J.M. Stanik, WN PWN, Warszawa 2007, s. 73–77.

których wykorzystywane są metody wpływu osobistego wychowawców, oddziaływania na jednostkę grup wychowawczych czy szeroko rozumianych zdobywcy kultury i cywilizacji.

Institucje resocjalizacyjne (zarówno izolacyjne, jak i wolnościowe) to specyficzne mikrośrodowiska, skupiające osoby stanowiące personel wychowawczy/penitencjarny, kuratorów sądowych, streetworkerów etc. i jednostki poddawane oddziaływaniom korekcyjnym. Zarówno osoby resocjalizujące, jak i resocjalizowane znalazły się za sprawą koronawirusa w sytuacji kryzysowej, bardzo trudnej dla wszystkich – bo dotąd nieznannej – bez klarownych instrukcji, schematów postępowania i jasnych prognoz na przyszłość. Jedni i drudzy doświadczali całej gamy nieprzyjemnych uczuć i manifestowali różnorodne, nacechowane lękiem zachowania, identyczne z tymi, które były obserwowane w całym społeczeństwie. Placówki penitencjarne (zakłady karne i areszty śledcze), zakłady poprawcze, schroniska dla nieletnich i młodzieżowe ośrodki wychowawcze znalazły się w grupie ryzyka wystąpienia ognisk zakażeń, dlatego szybko musiały wprowadzić zakaz kontaktów z osobami z zewnątrz, np. została zawieszona realizacja wszelkich widzeń osadzonych w zakładach karnych z członkami rodziny (na podstawie art. 247 KKW). Brak realizacji jednej z najważniejszych potrzeb ludzkich – utrzymywania więzi z bliskimi, w połączeniu z niepokojem związanym z obawą o zdrowie (własne i najbliższych) w oczywisty sposób przyczyniły się do osłabienia ogólnej kondycji psychicznej osób uwięzionych i spotęgowały dotkliwe skutki izolacji. Osadzeni przez wiele tygodni nie mogli zobaczyć się z bliskimi, np. nie mogli poznać swoich nowo narodzonych dzieci⁹. Realizacja programów resocjalizacyjnych, które wiązały się z kontaktem ze światem poza więziennym, została zawieszona, więc wiele osób na co dzień aktywnych (w tym czynnych zawodowo) musiała zmagać się z bezczynnością i spędzać czas bezproduktywnie. Utrzymująca się miesiącami trudna sytuacja sprzyjała pojawianiu się i/lub nasileniu wielu zachowań nieaprobowanych zarówno przez funkcjonariuszy penitencjarnych, jak i współosadzonych (np. aktów agresji, czynów auto-destrukcyjnych). Wśród personelu penitencjarnego również można było zaobserwować różne nastroje i strategie przetrwania, np. „ucieczkę w chorobę”, wiążącą się z częstszym niż zazwyczaj wykorzystywaniem zwolnień lekarskich.

Interesujące wyniki badań w omawianym obszarze opublikował Marcin Jurczyk. Dotyczyły one poziomu agresywności i lęku personelu penitencjarnego jednego z brytyjskich zakładów karnych dla nieletnich stwierdzonego już na początku epidemii Covid-19. Autor przypuszczał, że specyficzna sytuacja

⁹ S. Zięba, *Walcą o widzenia w aresztach i więzieniach. „Dzieci nie widziały ojca od miesiący”*, 11.05.2021, trójmiasto.pl, <https://www.trójmiasto.pl/wiadomosci/Walcz-o-widzenia-w-aresztach-i-wiezieniach-Dzieci-nie-widziały-ojca-od-miesiacy-n155884.html#tri> [dostęp: 7.10.2021]; M. Kobiałka, *Pandemia. Ograniczenia widzeń w zakładach karnych. To ma być resocjalizacja?*, 14.07.2021, Rzeszów News, <https://rzeszow-news.pl/pandemia-ograniczenia-widzen-w-zakladach-karnych-to-ma-byc-resocjalizacja> [dostęp: 7.10.2021]; „*Prawo do widzeń*” – *spotkania po miesiącach rozłąki* [„Czat Czwórki”], 20.05.2021, Polskie Radio Czwórka, <http://www.polskieradio.pl/10/5367/Artykul/2738069.Prawo-do-widzen-spotkania-po-miesiacach-rozlaki> [dostęp: 7.10.2021].

pandemii mogła znacząco przyczynić się do nasilenia zachowań agresywnych i podwyższenia poziomu odczuwanego lęku przez osoby zatrudnione w badanej instytucji. Jednak paradoksalnie okazało się, że uzyskano bardzo niski lub niski poziom badanych wymiarów agresywności oraz lęku-stanu, co może wskazywać na pozytywny wpływ występujących warunków przymusowej izolacji nieletnich w celach. Ograniczenie do niezbędnego minimum czasu spędzanego z nieletnimi w kontakcie *face to face* znalazło odzwierciedlenie w znaczącej redukcji różnych czynników ryzyka, np. pobicia, znieważenia czy innych sytuacji konfliktowych. Dodatkowo brak osób wizytujących, a także zmiany reżimu związanego z nauką, spożywaniem posiłków i czasem prywatnym stworzyły personelowi więcej przestrzeni do spędzania czasu wolnego z innymi pracownikami, pozwoliły na swobodną regenerację emocjonalną i dały okazję do zacieśnienia więzi w grupie zawodowej, co przełożyło się na większą satysfakcję z wykonywanej pracy¹⁰. Jednak z uwagi na ograniczenie badania do jednej instytucji i niewielką próbę badawczą trudno uznać wyniki tej eksploracji za reprezentatywne dla ogółu placówek tego typu i pracujących w nich osób, z czego autor zdaje sobie sprawę.

Jak dotąd brakuje podobnych danych i nie ma wielu rzetelnych opracowań naukowych odnoszących się do realiów polskich instytucji. Niezależnie od sytuacji kryzysowej kadra penitencjarna nie została zwolniona z realizacji podstawowych zadań i bardzo szybko musiała się odnaleźć w nowej rzeczywistości. Wiele podmiotów zaczęło wdrażać specjalne programy, np. „Co to jest koronawirus 2019-n Cov”, stworzony i realizowany przez wychowawców i psychologów Aresztu Śledczego w Tarnowskich Górach. Głównym celem projektu było zapoznanie osadzonych z bieżącymi informacjami na temat patogenu, choroby przez niego wywoływanej, jak również związanej z nią profilaktyki, tzn. minimalizowania ryzyka zakażenia, funkcjonowania osób zakażonych i chorych oraz najpopularniejszych sposobów ich leczenia¹¹. W instytucjach penitencjarnych stopniowo zaczęto umożliwiać osadzonym dłuższe rozmowy telefoniczne i udostępniono komunikatory do wideo-spotkań z bliskimi. Równocześnie na portalach społecznościowych pojawiło się wiele specjalnych grup wsparcia dla rodzin osób pozbawionych wolności. Coraz popularniejszym sposobem pielęgnowania więzi z rodzinami stało się nagrywanie na płyty CD własnych tekstów (np. życzeń świątecznych) i książek mówionych (np. *Opowieści wigilijnej* Charlesa Dickensa w Areszcie Śledczym w Świdnicy¹²). Osadzeni zostali również włączeni do akcji szycia maseczek ochronnych, np. w Zakładzie Karnym w Uhercach

¹⁰ M. Jurczyk, *Ocena nasilenia skłonności do zachowań agresywnych i lękowych wśród pracowników służby więziennej w Wielkiej Brytanii w okresie pandemii COVID-19 – raport z badań*, „Archive of Social Sciences and Humanities” 2021, Vol. 1, No. 1, s. 8–20.

¹¹ R. Malchrzyk, *Resocjalizacja w dobie pandemii*, Służba Więzienna, <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/areszt-sledczy-tarnowskie-gory-resocjalizacja-w-dobie-pandemii> [dostęp: 7.10.2021].

¹² B. Perlak, *Resocjalizacja i relacje z osobami bliskimi w dobie epidemii*, Służba Więzienna, <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/areszt-sledczy-w-swidnicy-resocjalizacja-i-relacje-z-osobami-bliskimi-w-dobie-pandemii> [dostęp: 7.10.2021].

powstał specjalny program resocjalizacyjny z zakresu umiejętności społecznych i poznawczych pt. „Tańcowała igła z nitką, czyli resocjalizacja w czasach epidemii”¹³. Maseczki produkowane były również w innych jednostkach penitencjarnych, np. we Włocławku¹⁴ i w Stargardzie Szczecińskim. To drugie miejsce zasłynęło też za sprawą akcji przygotowywania słodkich wypieków i uprawiania jogi w ramach programu „Wolny duch, wolne ciało, wolny ja”¹⁵. Innym interesującym przedsięwzięciem, które sprawdziło się w okresie epidemii, był projekt readaptacji osadzonych na długoletnie kary stworzony przez mjr Martę Bognę Perkowską pod nazwą „Psycho – BHP” (BHP – Bezpieczeństwo i Higiena Psychiczna) w Zakładzie Karnym w Czerwonym Borze. Polegał on na pielęgnacji przywieziennego ogrodu. Prace ogrodnicze okazały się doskonałym antidotum na stres osadzonych, wynikający z obaw o bliskich i o własną przyszłość. Obcowanie z przyrodą, przebywanie w otwartej przestrzeni na świeżym powietrzu, poza więzienną celą, nabrało nowego wymiaru. Na efekty wysiłku wkładanego w prace ogrodnicze nie trzeba było długo czekać, a sprawiły one wiele radości. Pierwsze wiosenne rośliny były wspaniałą nagrodą, dając poczucie satysfakcji z wykonanej pracy¹⁶.

Rozmowy z praktykami, kwerenda źródeł internetowych i analiza nielicznych jeszcze badań przeprowadzonych w omawianym obszarze wykazały, że zakłady poprawcze, schroniska dla nieletnich i młodzieżowe ośrodki wychowawcze, czyli instytucje funkcjonujące całodobowo zmagają się u progu pandemii z jeszcze większymi problemami i wyzwaniem niż te odnotowane w placówkach penitencjarnych. Nie po raz pierwszy przekonano się, że praca z osobami nieletnimi znajdującymi się w okresie adolescencji, niestabilnymi emocjonalnie i poszukującymi własnej tożsamości, jest bardzo trudna, zwłaszcza w niecodziennej sytuacji, która zaskoczyła wszystkich.

Z oficjalnych danych przekazywanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości wynika, że w lutym 2020 r. dyrektorzy zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich otrzymali pismo zawierające informacje pochodzące od Głównego Inspektora Sanitarnego oraz rekomendacje Ministra Edukacji Narodowej dotyczące zagrożenia koronawirusem. Od marca 2020 r. wprowadzono obowiązek codziennego przekazywania do Centrum Zarządzania Kryzysowego MS wszelkich danych na temat realizowanych działań profilaktycznych i ochronnych,

¹³ paba, *Resocjalizacja w czasach epidemii*, 4.06.2020, <http://www.bieszczadzka24.pl/aktualnosci/resocjalizacja-w-czasach-epidemii/6183> [dostęp: 7.10.2021].

¹⁴ M. Kowalczyk, *Zakład Karny we Włocławku przekazał maseczki do szkoły*, 19.06.2020, Włocławski Portal Internetowy, <https://q4.pl/aktualnosci/2020/06/19/zaklad-karny-we-wloclawku-przekazal-maseczki-do-szkoly> [dostęp: 7.10.2021].

¹⁵ A. Zadworny, *Trening Jacobsona na bezsenność za kratami, czyli joga dla więźniów w Stargardzie*, „Gazeta Wyborcza”, 4.02.2021, <https://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/7,34939,26753002,trening-jacobsona-na-bezsenosc-za-kratami-czyli-joga-dla-wiezniow> [dostęp: 7.10.2021].

¹⁶ Redaktor Naczelny, *Na pandemię – ogrodoterapia w Zakładzie Karnym w Czerwonym Borze*, 30.04.2020, zambrowiaczy.pl, <http://zambrowiaczy.pl/info/na-pandemie-ogrodoterapia-w-zakladzie-karnym-w-czerwonym-borze> [dostęp: 7.10.2021].

przeciwdziałających rozprzestrzenianiu się koronawirusa na terenie zakładów dla nieletnich, np. edukacji prozdrowotnej, promowania nawyków odpowiedzialnego zachowania i właściwych postaw wychowanków. Dyrektorzy placówek zostali także zobowiązani do powiadomienia Departamentu Spraw Rodzinnych i Nieletnich MS o każdym podejrzeniu zakażenia dotyczącym zarówno wychowanków, jak i pracowników. W ślad za tymi wytycznymi wprowadzono ograniczenia kontaktów z osobami z zewnątrz do niezbędnego minimum i wdrożono procedury na okoliczność postępowania w sprawie działań ochronnych przed zakażeniem patogenem, zwłaszcza w odniesieniu do ewentualnej kwarantanny i izolacji chorego wychowanka w izbach chorych. Po roku pandemii Ministerstwo Sprawiedliwości poinformowało, że do marca 2021 r. w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich stwierdzono 26 przypadków zachorowań nieletnich na Covid-19 (wszyscy przechodzili chorobę bezobjawowo) i 240 zakażeń wśród pracowników¹⁷. Najwięcej problemów wychowawczych odnotowywano w związku z ograniczonym kontaktem z osobami bliskimi, z obwarowaniami dotyczącymi przyjmowania paczek żywnościowych, brakiem przepustek i licznymi zakazami dotyczącymi relacji między wychowankami wewnątrz zakładu. Nieletni nie zawsze rozumieli sens wprowadzania tak wielu ograniczeń i swoje niezadowolenie manifestowali najczęściej zachowaniami agresywnymi (w tym autoagresją).

Jednak niezależnie od sytuacji kryzysowej placówki resocjalizacyjne nie zostały zwolnione ze swoich podstawowych zadań i starały się realizować cele statutowe, a dodatkowo – otwierać się na nowe inicjatywy. Przykładowo, młodzież z poznańskiego zakładu poprawczego włączyła się w akcję szycia maseczek dla osób znajdujących się w kryzysie bezdomności, tj. podopiecznych Ogrzewalni. Kilkaset maseczek powstało we współpracy z Fundacją „Stworzenia Pana Smolenia”. Zgodnie z maksymą „pomagając innym, pomagamy sobie”, chłopcy z poznańskiego ZP wykonują również interaktywne zabawki z drewna, które są przekazywane dzieciom ze Szpitala Onkologicznego w Poznaniu, co w okresie trudnego czasu mierzenia się z chorobą w dobie izolacji związanej z zagrożeniem Covid-19 jest działalnością nie do przecenienia. Młodzież z zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich współpracuje też z ośrodkami pomocy społecznej, hospicjami (np. produkując i dostarczając środki ochrony osobistej, tj. przyłbice, kombinezony ochronne), wspiera osoby starsze pomagając w zakupach, przygotowuje paczki żywnościowe i szyje torby ekologiczne wielokrotnego użytku¹⁸. Okres epidemii i odczuwanej przez wychowanków

¹⁷ Odpowiedź Ministerstwa Sprawiedliwości na pytania HFPC o ochronę nieletnich przebywających w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich w kontekście pandemii koronawirusa, 6.05.2021, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, <https://www.hfpc.pl/odpowiedz-ministerstwa-sprawiedliwosci-na-pytania-hfpc-o-ochrone-nieletnich-przebywajacych> [dostęp: 12.10.2021].

¹⁸ BLD, *Wychowankowie poznańskiego poprawczaka uszyli maseczki dla osób bezdomnych*, „Głos Wielkopolski”, 14.05.2020, <https://gloswielkopolski.pl/tag/zaklad-poprawczy-poznan> [dostęp: 12.10.2021]; Zakład Poprawczy w Tarnowie. Warsztaty, <http://tarnow.zp.gov.pl/index.php/category/warsztaty> [dostęp: 12.10.2021].

jako „podwójna” izolacji był i jest ponadto okazją do skupienia się na osobistym rozwoju, na realizacji własnych zainteresowań i pasji. Jako przykład można podać jednego z wychowanków świdnickiego zakładu poprawczego, który pod wpływem psychologa zainteresował się modelarstwem i zajął budową modelu flagowego okrętu carskiej floty „Dwunastu Apostołów”, a obecnie pracuje nad modelem kontenerowca¹⁹.

Analizując wypowiedzi pracowników i przeglądając materiały źródłowe dotyczące funkcjonowania młodzieżowych ośrodków wychowawczych w czasie pandemii można odnieść wrażenie, że w tych podmiotach odnotowano znacznie więcej sytuacji trudnych niż w placówkach poprawczych i penitencjarnych. Jedną z nich były problemy z testowaniem nowych wychowanków kierowanych do ośrodków, jak również tych, którzy byli przywożeni przez policję z ucieczek. Dyrektorzy bardzo często spotykali się z odmową sanepidów, do których zwracali się o pomoc w tej sprawie. Nie znajdowali zrozumienia nawet przy przybliżeniu realiów placówek tego typu, które są przepełnione, nie mają wystarczającej infrastruktury do zachowywania koniecznego dystansu społecznego i odpowiednich pomieszczeń do ewentualnej kwarantanny bądź izolacji osób chorych. Wytyczne otrzymane od MEN zawierały jedynie ogólne informacje dotyczące koniecznej tygodniowej kwarantanny dla osób przybywających z zewnątrz, bez wskazania konkretnych miejsc, w których miałyby się ona odbywać. W praktyce wychowankowie niektórych placówek trafiali z izolatek do „docelowej” grupy wychowawczej już po trzech dniach. Praktykowano ponadto zdalny nadzór nad nieletnimi przebywającymi w grupach kwarantannowych za pośrednictwem kamer lub oszklonych drzwi. Zdarzały się sytuacje, w których wychowankowie, chcąc skorzystać z toalety, pukali do drzwi wzywając wychowawcę ponad godzinę. Okres kwarantanny był dotkliwy dla nieletnich również z powodu znacznego ograniczenia wszelkich aktywności, bez możliwości przebywania na świeżym powietrzu, w świetlicy, bez dostępu do komputerów i telewizji. Jedyną rozrywką zabijającą czas były gry planszowe i karciane²⁰.

Obserwując tę niekorzystną sytuację i reagując na liczne prośby dyrektorów, Rzecznik Praw Obywatelskich upominał się w Ministerstwie Edukacji Narodowej i Nauki oraz w Ministerstwie Zdrowia o podstawowe prawa nieletnich, które nawet w obliczu koronakryzysu nie powinny być naruszane²¹. Zwrócił uwagę na fakt nie wstrzymania realizacji postanowień sądów rodzinnych

¹⁹ *Nasze hobby w czasie pandemii*, Zakład Poprawczy i Schronisko dla Nieletnich w Świdnicy, <https://swidnica.zpsidn.gov.pl/nasze-hobby-w-czasie-pandemii> [dostęp: 12.10.2021].

²⁰ M. Sewastianowicz, *Konieczna pomoc dla Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych*, 18.11.2020, Prawo.pl, <https://www.prawo.pl/oswiata/mlodziejowe-osrodki-wychowawcze-kwarantana-prawa-w-czasie,504587.html> [dostęp: 13.10.2021]; *Koronawirus. Sytuacja w Młodzieżowych Ośrodkach Wychowawczych staje się dramatyczna. Apel RPO do MEN i MZ*, 30.03.2020, BIP RPO, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/koronawirus-sytuacja-w-MOW-staje-sie-dramatyczna-RPO-apeluje-do-MEN> [dostęp: 13.10.2021].

²¹ *Koronawirus. Sytuacja w Młodzieżowych Ośrodkach Wychowawczych..., op. cit.*

dotyczących stosowania środka wychowawczego w postaci umieszczenia w MOW. Sądy orzekały w trybie normalnym i kierowały wielu młodych ludzi do wspomnianych instytucji, nawet w przypadkach, które nie wydawały się konieczne i pilne. Młodzież podczas wstępnego wywiadu często odmawiała udzielenia informacji o stanie zdrowia, nie przyznawała się do kontaktów z osobami z grupy ryzyka. W takich warunkach, przy braku testów i ograniczonej przestrzeni służącej przebywaniu z osobami potencjalnie zakażonymi, świadomość personelu placówek dotycząca funkcjonowania w sytuacji zagrożenia zdrowia przełożyła się na zmniejszenie gotowości do pracy i częstsze niż przed pandemią wykorzystywanie zwolnień lekarskich. Skutkowało to zwiększeniem liczby podopiecznych pozostających pod opieką jednego wychowawcy, który ryzykował pracę w tak niekomfortowej sytuacji. Z relacji kadry wielu ośrodków wynika, że sytuacja izolacji od rodziny, niepokój i stres, zagrożenie zdrowia doprowadziły do wielu aktów agresji (w tym samookaleczeń), konfliktów, dewastacji, buntów i ucieczek. Dodatkowo zaistniały jeszcze większe trudności z dostępem do leczenia, zarówno doraźnego, jak i specjalistycznego. Teleporady nie były wystarczającym sposobem dokonywania trafnych diagnoz, a personel wychowawczy nie czuł się kompetentny do reagowania w sytuacjach stwierdzonych problemów zdrowotnych, zwłaszcza tych związanych ze zdrowiem psychicznym nieletnich²².

Biorąc pod uwagę szerszy kontekst zagadnienia dotyczącego kondycji zdrowotnej podopiecznych młodzieżowych ośrodków wychowawczych i podejmowanych zabiegów profilaktycznych, warto w tym miejscu przytoczyć niektóre wyniki badań ankietowych, które zostały przeprowadzone na początku 2021 roku w grupie dyrektorów tych instytucji. Chodziło o diagnozę realizacji założeń Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016–2020, z uwzględnieniem działań prowadzonych w 2020 roku, czyli na początku epidemii Covid-19. W podsumowaniu opracowania wyników eksploracji możemy przeczytać, że

[...] dyrektorzy wszystkich placówek [...] deklarują, że w 2020 roku spotkali się z licznymi problemami zdrowia psychicznego wychowanków. Najczęściej zgłaszanymi problemami były: uzależnienia od substancji (84% odpowiedzi), zaburzenia związane ze stosowaniem substancji psychoaktywnych (81% odpowiedzi) oraz zaburzenia nastroju, w tym depresja (76% odpowiedzi). Występowanie zaburzeń nerwicowych związanych z reakcją na ciężki stres (zaburzenia adaptacyjne, ostra reakcja na stres, PTSD) zgłoszono przez połowę placówek (53% odpowiedzi), a w co piątym MOW-ie pojawiały się zaburzenia osobowości, w tym *borderline* (22% odpowiedzi)²³.

Inne ważne wnioski z badań dotyczą reagowania na zaistniałe problemy, tzn. prób diagnozowania, podejścia terapeutycznego i prewencyjnego. Respondenci stwierdzili, że:

²² *Ibidem*.

²³ M. Paluch, *Profilaktyka problemów zdrowia psychicznego w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych w 2020 roku. Wyniki badania ankietowego*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2021, s. 24.

[...] adresatami działań w zakresie zapobiegania problemom zdrowia psychicznego w 2020 roku byli w każdej placówce sami wychowankowie (100% odpowiedzi), a w ponad połowie ośrodków pomocą zostali objęci również rodzice bądź opiekunowie prawni nieletnich (52% odpowiedzi). W opinii przeważającej większości dyrektorów – nieletni z problemami zdrowia psychicznego trafiają do placówek często, bardzo często lub wręcz nagminnie. Niemalże w co trzeciej placówce tacy wychowankowie zdarzali się rzadko (29% odpowiedzi). Procent, w jakim oszacowano wychowanków MOW posiadających specjalistyczną diagnozę związaną z zaburzeniami zdrowia psychicznego najczęściej wynosił 20% i 30%. Instytucje, z jakimi współpracują MOW-y to głównie służba zdrowia (91% odpowiedzi) oraz poradnie psychologiczno-pedagogiczne (88% odpowiedzi). W ocenie przedstawicieli placówek dostęp do specjalistycznej opieki psychiatrycznej nieletnich, którzy tego potrzebują, jest utrudniony lub bardzo utrudniony, co wynika z długich terminów oczekiwania na wizytę lekarską, braku wolnych miejsc w szpitalach psychiatrycznych, małej liczby szpitali z oddziałami dla nieletnich, małej liczby poradni psychiatrycznych dla dzieci i młodzieży, braku wystarczającej liczby specjalistów w zakresie psychiatrii dzieci i młodzieży, braku psychiatrii dziecięcego na terenie miasta. Zwrócono również uwagę na wpływ pandemii COVID-19, która rozpoczęła się w marcu 2020 roku. Zgodnie z opinią dyrektorów MOW najczęściej wymienianym podłożem problemów zdrowia psychicznego wśród wychowanków stanowi środowisko rodzinne (97% odpowiedzi) oraz trudne lub traumatyczne przeżycia (85% odpowiedzi)²⁴.

Jednak podobnie, jak ma to miejsce w instytucjach penitencjarnych i w zakładach poprawczych, również MOW-y realizują wiele interesujących programów resocjalizacyjnych. Najwięcej z nich wpisuje się w szeroko rozumiany nurt twórczej resocjalizacji²⁵. Wychowankowie rozwijają swój potencjał twórczy poprzez udział w różnorodnych zajęciach arteterapeutycznych, np. z zakresu muzykoterapii, choreoterapii, biblioterapii, resocjalizacji przez sport, teatr czy sztuki plastyczne. Przymusowa izolacja związana z pandemią stała się okazją do powstania wielu niepowtarzalnych dzieł stworzonych przez wychowanków: piosenek, wierszy, sztuk teatralnych, prac plastycznych²⁶. Wśród innych ciekawych inicjatyw wychowawczych opisywanych ośrodków można wymienić udział nieletnich w akcjach promujących działania mające na celu wzrost świadomości ekologicznej społeczeństwa, pokazanie konsekwencji zaśmiecania świata oraz wyjaśnienie konieczności ochrony środowiska. Przykładowo, we wrześniu 2021 roku wychowankowie MOW w Rudach wraz z nauczycielami wzięli czynny udział w akcji „Sprzątanie świata 2021” pod hasłem: „Myślę, więc nie śmieczę”.

Z innymi wyzwaniem spowodowanymi pandemią musiały się zmierzyć instytucje funkcjonujące w środowisku otwartym, np. kuratorska służba sądowa. Ta grupa zawodowa była na początku koronakryzysu szczególnie narażona na zakażenie Covid-19, ponieważ pracuje w terenie, a nie zapewniono jej

²⁴ *Ibidem*, s. 25–26.

²⁵ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji*, WN PWN, Warszawa 2006.

²⁶ Wiele przykładów unikatowej twórczości wychowanków MOW-ów z okresu epidemii zostało zaprezentowanych podczas pierwszej ogólnopolskiej debaty pt. *Resocjalizacja w czasach pandemii*, która odbyła się online dnia 5 marca 2021 r. z udziałem naukowców i praktyków – przedstawicieli instytucji resocjalizacyjnych.

wystarczających środków ochrony osobistej (maseczek, rękawiczek, płynów do dezynfekcji). Ogólnopolski Związek Zawodowy Kuratorów Sądowych wystąpił więc do prezesów sądów o wydanie stosownych zarządzeń, które minimalizowałyby narażanie kuratorów na bezpośrednie zagrożenie utraty zdrowia i życia. Związkowcy zaproponowali konkretne rozwiązania, np. ograniczenie do niezbędnego minimum wywiadów środowiskowych i innych wizyt terenowych, uzupełnienie zleceń o numery telefonów kontaktowych i adresów mailowych do osób, których wywiady dotyczą, wydłużenie terminu sporządzenia wywiadu czy wreszcie możliwość odstąpienia od czynności służbowych w przypadkach uzasadnionych chorobą podopiecznych. Niestety, przez pierwsze dwa miesiące epidemii kuratorzy nie doczekali się odpowiednich wytycznych. Ponadto można było dostrzec pewną dowolność decyzji prezesów poszczególnych sądów i duże zróżnicowanie w podejściu okręgów sądowych do sytuacji trwającej pandemii. Na brak jednoznacznych dyrektyw zwierzchników (i sygnały o postępowaniach dyscyplinarnych w przypadkach odstąpienia od wykonania czynności służbowych) nakładało się również często koronasceptyczne podejście samych podopiecznych, lekceważenie obostrzeń i nieprzestrzeganie reżimu sanitarnego. Kuratorzy funkcjonowali zatem w sytuacji podwójnie niekomfortowej, w warunkach podwyższonego ryzyka i stresu, wciąż przeżywali dylematy, np. czy używać kombinezonów (zwłaszcza w przypadkach kontaktów z dziećmi), czy „nadmierne” ochranianie siebie nie będzie odczytane jako stygmatyzujące osoby i środowiska jeszcze bardziej bezbronne w obliczu epidemii? Pojawiły się pierwsze zachorowania i absencje, a to jeszcze bardziej przełożyło się na opieszałość wielu postępowañ sądowych²⁷.

Z perspektywy kuratorów sądowych czas pandemii obnażył problemy wychowawcze w wielu rodzinach. Szkoły, zaniepokojone o uczniów „znikających” z systemu edukacji, zaczęły masowo alarmować sądy. Napływające wnioski dotyczyły nie tylko niewywiązywania się z obowiązku szkolnego (zwłaszcza uczniów z rodzin cudzoziemskich) czy opuszczania zdalnych zajęć, ale również konfliktów rówieśniczych, pogorszenia się relacji wewnątrzrodzinnych i narastającego problemu przemocy domowej. Kuratorzy skarżyli się też na niedostatki współpracy z pedagogami szkolnymi, którzy często starali się przerzucać odpowiedzialność za poszukiwanie zagubionych uczniów na sądy rodzinne. Przeprowadzane wywiady w czasie pandemii odsłoniły zatem smutny obraz wielu polskich rodzin (niezależnie od wprowadzanych programów socjalnych):

²⁷ P. Rojek-Socha, *Kuratorzy też boją się koronawirusa – apel o lepszą ochronę*, 13.11.2020, Prawo.pl, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/jak-kuratorzy-maja-pracowac-w-dobie-epidemii-koronawirusa,504454.html> [dostęp: 7.10.2021]; I. Stawicka, *Jak ma wyglądać wywiad środowiskowy w czasie pandemii? Kuratorzy apelują do prezesów sądów*, „Dziennik. Gazeta Prawna”, 17.11.2020, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1496363,kurator-kwarantanna-wywiad-srodowiskowy-numer-telefonu-uczestnika-postepowania.html> [dostęp: 7.10.2021]; D. Żurek, *Praca kuratora sądowego podczas pandemii Covid-19*, 30.05.2020, Amnesty International, <https://amnesty.org/pl/praca-kuratora-sadowego-podczas-pandemii-covid-19> [dostęp: 7.10.2021].

niewydolność ekonomiczną i wychowawczą, brak odpowiedniej opieki i warunków do pracy zdalnej, rażąco niskie kompetencje rodzicielskie, zaniedbywanie dzieci, nadużywanie alkoholu i stosowanie przemocy²⁸. Należy w tym miejscu podkreślić, że wyniki tej społecznej diagnozy dotyczą również tych środowisk rodzinnych, które nie znajdowały się dotąd w orbicie zainteresowania sądów.

Podobnie jak wychowawcy instytucji funkcjonujących całodobowo, również kuratorzy starali się sprostać trudnym pandemicznym wyzwaniom. Stawiając na budowanie i podtrzymywanie relacji, członkowie Dolnośląskiego Stowarzyszenia Kuratorów Sądowych „Frontis” opracowali specjalną broszurę dla swoich podopiecznych²⁹. Powielili ją na wielu plakatach, zgodnie z następującym przesłaniem:

Kluczem do skuteczności naszych oddziaływań, bez względu jak ową skuteczność definiujemy, jest relacja. Przede wszystkim relacja z podopiecznymi. Trochę też relacja między nami – kuratorami, pracujemy przecież w zespołach. Budowanie dobrych relacji warunkowane jest jakością komunikacji. Ta jest procesem, w ramach którego tożsamość kurateli sądowej przekłada się na jej wizerunek. Stąd skuteczność procesu komunikowania determinuje wizerunek kurateli sądowej, a więc i realizowaną strategię tożsamości. W czasie kryzysu te kwestie jeszcze mocniej zyskują na znaczeniu³⁰.

(Pełna treść plakatu zamieszczona jest na stronie 45.)

Wśród wielu cennych inicjatyw, w które włączają się kuratorzy w trudnym czasie pandemii można wymienić również czynny udział w cyklicznej akcji „Tydzień Pomocy Osobom Pokrzywdzonym Przesłaniem”, która została ustanowiona w związku z obchodzonym 22 lutego Dniem Ofiar Przesłaniem. W ramach tej akcji bezpłatnych porad prawnych na terenie Sądów Rejonowych (również telefonicznie i za pośrednictwem Internetu) okręgu kieleckiego udzielali specjaliści, w tym kuratorzy zawodowi³¹. Podobne przedsięwzięcia realizowane są też na terenie innych jurysdykcji.

Kuratorzy ze wszystkich okręgów sądowych zintensyfikowali współpracę z różnymi podmiotami działającymi na rzecz osób nadzorowanych, np. z asystentami rodziny, z pracownikami socjalnymi, z terapeutami działającymi w świetlicach środowiskowych, z pedagogami szkolnymi. Razem monitorowali

²⁸ K. Wójcik, *Szkoły niepokoją się o uczniów i alarmują sądy*, „Rzeczpospolita. Prawo”, 7.02.2021, <https://www.rp.pl/prawo-dla-ciebie/art8679631-szkoły-niepokoja-sie-o-uczniow-i-alarmuja-sady> [dostęp: 7.10.2021].

²⁹ Dolnośląskie Stowarzyszenie Kuratorów Sądowych Frontis, *Kuratorzy sądowi w czasie pandemii*, 2.04.2020, <https://www.nasztomaszow.pl/wiadomosci/31998,kuratorzy-sadowi-w-czasie-pandemii> [dostęp: 7.10.2021].

³⁰ *Ibidem*.

³¹ E. Zemsta, *Tydzień Pomocy Osobom Pokrzywdzonym Przesłaniem. Specjaliści za darmo wysłuchają i udzielą porady prawnej w Świętokrzyskiem*, 22.02.2021, echodnia.pl, <https://echodnia.eu/swietokrzyskie/tydzien-pomocy-osobom-pokrzywdzonym-przeslaniem-specjalisci-za-darmo-wysluchaja-i-udziela-porady-prawnej-w-swietokrzyskiem/ar/c1-15456444> [dostęp: 22.02.2021].

udział podopiecznych w zajęciach zdalnych, organizowali korepetycje online, pomoc psychologiczną i dożywanie³².

Drodzy Podopieczni Kuratorskiej Służby Sądowej

Znajdujemy się w czasie, kiedy solidarność międzyludzka jest bardzo ważna. Musimy wspólnie wziąć odpowiedzialność za sytuację, w jakiej jesteśmy. To trudny okres. Wiele spraw nie wygląda teraz tak, jak zazwyczaj.

Ten moment jest dużym WYZWANIEM. Chociaż możecie mieć wrażenie, że Wasze zachowanie jest ostatnio nieco mniej nadzorowane, musicie wiedzieć, że w rzeczywistości kuratorzy w sposób ciągły wykonują większość swoich zadań. Konsekwencje naruszenia przepisów prawa czy braku realizacji orzeczonych obowiązków nastąpią wcześniej czy później. Macie SZANSĘ pokazać, że potraficie żyć zgodnie z prawem i zasadami życia społecznego.

Cieszymy się, że wielu z Was realizuje obowiązki, dzwoni do nas i informuje o swojej sytuacji! Dziękujemy za odpowiedzialną postawę!

Pamiętamy też o osobach, które są pokrzywdzone przestępstwem, zwłaszcza o doświadczających przemocy w rodzinie. **NIE JESTEŚCIE SAMI!** Możecie w każdej chwili skontaktować się z nami telefonicznie lub mailowo.

Gdy obecna sytuacja przerasta Wasze możliwości, trudno Wam poradzić sobie z lękiem, borykacie się z trudnościami związanymi z uzależnieniem, opieką nad dziećmi czy innymi trudami życia codziennego skontaktujcie się, by otrzymać wsparcie i informacje o dostępnych formach pomocy.

kurator.info
PORTAL KURATORSKIEJ SŁUŻBY SĄDOWEJ

f @kurator.info

🐦 @KuratorInfo

Bądźcie odpowiedzialni.

Dbajcie o siebie w tym trudnym czasie.

Pozostańcie w stałym kontakcie z kuratorem sądowym.

Dostosujcie się do komunikatów organów i służb państwa.

Od tego, jak zachowacie się dzisiaj, zależy jakie będzie Wasze jutro.

#zostańwdomu

Podsumowanie, wnioski, nowe obszary badań

Na podstawie zaprezentowanego materiału, składającego się z informacji uzyskanych zarówno od przedstawicieli instytucji resocjalizacyjnych, jak i z publikacji internetowych, można sformułować następujące uogólnienia i wnioski:

- Wszystkie instytucje zlokalizowane w sektorze resocjalizacji doświadczały problemów wywołanych pandemią Covid-19. Na początku epidemii najwięcej trudności wiązało się z niedostatkami środków ochrony osobistej, brakiem przestrzeni zapewniającej wymagany dystans społeczny i pomieszczeń do izolowania chorych, kłopotami kadrowymi spowodowanymi częstszą absencją w pracy oraz protestami osób objętych postępowaniem resocjalizacyjnym, które zdawały się nie do końca rozumieć zasadność

³² D. Żurek, *op. cit.*

wprowadzanych ograniczeń. To wszystko w znaczący sposób przekładało się na jakość oddziaływań korekcyjnych.

- Okres epidemii najdotkliwiej odczuwany był przez pracowników i wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych. To w tych instytucjach odnotowano najwięcej trudności związanych z przestrzeganiem nowych obostrzeń sanitarnych, wynikających z braku odpowiedniej infrastruktury w przepełnionych placówkach, a także liczne problemy wychowawcze, które nasiliły się w wyniku przymusowej izolacji (zaburzenia w zachowaniu o charakterze zarówno internalizacyjnym, jak i eksternalizacyjnym), kłopotów z kadrą „dziesiątkowaną” chorobami i zwolnieniami lekarskimi.
- Diagnozy dokonywane przez służby kuratorskie wyraźnie wskazały, że pandemia odsłoniła różne wymiary współczesnej marginalizacji i ekskluzyjności wielu środowisk, przyczyniając się do pogłębienia szeregu problemów społecznych, wśród których można wymienić przemoc domową, uzależnienia, ubóstwo materialne, w tym wykluczenie cyfrowe ogromnej liczby dzieci, które „znikały” z systemu edukacji i nie realizowały obowiązku szkolnego.
- Zarówno w instytucjach penitencjarnych, jak i w placówkach wychowawczych dla nieletnich wdrażano i realizowano programy resocjalizacyjne, wśród których znaczące miejsce zajmowały przedsięwzięcia z zakresu profilaktyki i postępowania w przypadkach zakażenia koronawirusem. Liczne podmioty włączyły się w szereg akcji produkcji środków ochrony osobistej i dystrybucji ich do placówek pomocy społecznej, hospicjów itp. Czas przymusowej (i „podwójnej”) izolacji stał się dla wielu podopiecznych okazją do realizacji zainteresowań, odkrywania i kreowania nowych parametrów tożsamości.

Reasumując, czas pandemii stał się dla wszystkich okresem wielkiej próby. Dylematy przeciętnego człowieka jak w soczewce skupiły się i uwypukliły w instytucjach resocjalizacyjnych. Dla osób osadzonych w zakładach karnych, nieletnich w placówkach wychowawczych i poprawczych czy podopiecznych kuratorów sądowych był to czas zmagania z negatywnymi emocjami, lekcja cierpliwości podczas rozłąki z bliskimi i pokory wobec niewidzialnego zagrożenia, ale też okazja do samorozwoju i odkrywania swojego potencjału. Dla kadry wychowawczej te długie miesiące stanowiły nierzadko swoisty egzamin z człowieczeństwa. Pandemia jeszcze się nie skończyła, ale wraz z programem szczepień i szansą na pojawienie się lekarstwa na Covid-19 nastroje społeczne nie są już tak pesymistyczne. Niewątpliwie ten trudny czas spowodował szereg przemian mentalnych w społeczeństwie i przewartościował dotychczasowe wartości, co znalazło odzwierciedlenie również w funkcjonowaniu placówek wychowawczych i penitencjarnych. Tym samym pojawiły się nowe wątki badawcze. Z jednej strony interesujące wydają się aspekty pedeutologiczne, np.:

- poznanie nowych (na tle „starych”) strategii personelu wychowawczego radzenia sobie w sytuacjach trudnych;
- pozycji (np. kierunku jej ewolucji od obwodowej do centralnej lub odwrotnie) i roli kuratorów sądowych w nadzorowanych środowiskach w czasie epidemii (zwłaszcza w szerszym kontekście rosnącego deficytu zaufania do służb sądowych);
- ogólnej kondycji zdrowotnej, a zwłaszcza działania w sytuacji nadmiernego narażenia na przeciążenie i stres, czy też:
- potencjału kreatywności oraz empatii, wyzwalanego w ekstremalnych warunkach.

Z drugiej strony – można eksplorować różne obszary funkcjonowania osób osadzonych w jednostkach penitencjarnych i wychowanków instytucji dla nieletnich, np.

- radzenie sobie z emocjami, agresywność, lęk, skłonności do uzależnień, ale też:
- zdolności twórcze i skłonność do poświęceń na rzecz innych w obliczu kryzysu i w imię wyższych wartości.

Można również zastanowić się nad badaniami dotyczącymi samej infrastruktury placówek resocjalizacyjnych, zwłaszcza w aspekcie jej ulepszania, projektowania nowych rozwiązań architektoniczno-przestrzennych na wypadek podobnych lub jeszcze innych kataklizmów, które mogą nas czekać w przyszłości. Ten ostatni wymieniony obszar badań można jednocześnie potraktować jako istotny postulat dla praktyki. Wśród innych nasuwających się propozycji można wymienić:

- stałe doskonalenie personelu placówek resocjalizacyjnych, zwłaszcza w kierunku poszerzania kadr terapeutów, psychologów i psychiatrów w obliczu nasilania się problemów emocjonalnych i psychicznych podopiecznych;
- zacieśnianie współpracy różnych instytucji profilaktyczno-resocjalizacyjnych, zlokalizowanych zarówno w sektorze publicznym, jak i pozarządowym (w kierunku wymiany informacji, wsparcia merytorycznego i materialnego, a nie na zasadzie konkurencji);
- podnoszenie poziomu edukacji społecznej (w tym edukacji zdrowotnej) osób znajdujących się w orbicie zainteresowania instytucji resocjalizacyjnych, np. pomoc w wyborze rzetelnych źródeł informacji, wzmacnianie poczucia odpowiedzialności za siebie i innych w obliczu różnych zagrożeń, promowanie postaw i zachowań prozdrowotnych;
- inicjowanie i wdrażanie na poziomie lokalnym wszelkich projektów społecznych eliminujących przemoc, ubóstwo, uzależnienia i inne stwierdzone obszary marginalizacji i ekskluzji, promowanie postaw inkluzyjnych i międzysektorowych działań wspólnotowych;

- stałe budowanie i odbudowywanie zaufania społecznego do instytucji świadczących szeroko rozumianą pomoc osobom znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej, np. do służby kuratorskiej³³.

Jakkolwiek w obliczu ogromnego deficytu zaufania społecznego do instytucji publicznych (zwłaszcza w realiach społeczno-politycznych naszego kraju) ten ostatni postulat może wydawać się przedsięwzięciem dość karkołomnym, jednak doświadczenia ostatnich dwóch lat pokazują, że nie można przestać wierzyć w ludzi tworzących lokalne systemy wsparcia, w ich altruistyczną motywację do pracy i niekwestionowaną chęć niesienia bezinteresownej pomocy wszystkim potrzebującym.

Bibliografia

- BLD, *Wychowankowie poznańskiego poprawczaka uszyli maseczki dla osób bezdomnych*, „Głos Wielkopolski”, 14.05.2020, <https://gloswielkopolski.pl/tag/zaklad-poprawczy-poznan> [dostęp: 12.10.2021].
- Dolnośląskie Stowarzyszenie Kuratorów Sądowych Frontis, *Kuratorzy sądowi w czasie pandemii*, 2.04.2020, NaszTomaszow.pl, <https://www.nasztomaszow.pl/wiadomosci/31998,kuratorzy-sadowi-w-czasie-pandemii> [dostęp: 7.10.2021].
- Jurczyk M., *Ocena nasilenia skłonności do zachowań agresywnych i lękowych wśród pracowników służby więziennej w Wielkiej Brytanii w okresie pandemii COVID-19 – raport z badań*, „Archive of Social Sciences and Humanities” 2021, Vol. 1, No. 1, s. 8–20.
- Kobiałka M., *Pandemia. Ograniczenia widzeń w zakładach karnych. To ma być resocjalizacja?*, 14.07.2021, Rzeszów News, <https://rzeszow-news.pl/pandemia-ograniczenia-widzen-w-zakladach-karnych-to-ma-byc-resocjalizacja> [dostęp: 7.10.2021].
- Konopczyński M., *Metody twórczej resocjalizacji*, WN PWN, Warszawa 2006.
- Kopczyńska Ż., *Polki i Polacy o pandemii. Raport z badań socjologów*, 15.12.2020, UMK. Portal informacyjny, <https://portal.umk.pl/pl/article/polki-i-polacy-o-pandemii-raport-z-badan> [dostęp: 7.10.2021].
- Koronawirus. Sytuacja w Młodzieżowych Ośrodkach Wychowawczych staje się dramatyczna. Apel RPO do MEN i MZ*, 30.03.2020, BIP RPO, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/koronawirus-sytuacja-w-MOW-staje-sie-dramatyczna-RPO-apeluje-do-MEN> [dostęp: 13.10.2021].
- Kowalczyk M., *Zakład Karny we Włocławku przekazał maseczki do szkoły*, 19.06.2020, Włocławski Portal Internetowy, <https://q4.pl/aktualnosci/2020/06/19/zaklad-karny-we-wloclawku-przekazal-maseczki-do-szkoly> [dostęp: 7.10.2021].

³³ Postulaty dla praktyki mają charakter bardzo ogólny. Dopiero po przeprowadzeniu sugerowanych w podsumowaniu badań, koncentrujących się na różnych wątkach zagadnienia, będzie można doprecyzować propozycje. W podejmowanych eksploracjach warto przyjąć mieszaną, pozytywistyczno-humanistyczną orientację metodologiczną, która z jednej strony pozwoli na zebranie „twardych” danych ilościowych, a z drugiej – poprzez badania jakościowe umożliwi wniknięcie w głąb poszczególnych mikrośrodków resocjalizacyjnych, a tym samym poznanie subiektywnych narracji personelu i wychowanków.

- Kucharski J., *Postprawda – próba dookreślenia znaczenia*, [w:] *Postprawda – próba dookreślenia znaczenia*, red. T. Grabowski, M. Lakomy, K. Oświecimski, A. Pohl, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, Kraków 2018, s. 99–113, <https://www.researchgate.net/publication/324835675> [dostęp: 11.10.2021].
- Malchrzyk R., *Resocjalizacja w dobie pandemii*, Służba Więzienna, <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/areszt-sledczy-tarnowskie-gory-resocjalizacja-w-dobie-pandemii> [dostęp: 7.10.2021].
- Müller M., *Ciche ofiary pandemii*, „Tygodnik Powszechny”, 18.02.2021, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/ciche-ofiary-pandemii-166200> [dostęp: 7.10.2021].
- Nasze hobby w czasie pandemii*, Zakład Poprawczy i Schronisko dla Nieletnich w Świdnicy, <https://swidnica.zpsidn.gov.pl/nasze-hobby-w-czasie-pandemii> [dostęp: 12.10.2021].
- Odpowiedź Ministerstwa Sprawiedliwości na pytania HFPC o ochronę nieletnich przebywających w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich w kontekście pandemii koronawirusa*, 6.05.2021, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, <https://www.hfhr.pl/odpowiedz-ministerstwa-sprawiedliwosci-na-pytania-hfpc-o-ochrone-nieletnich-przebywajacych> [dostęp: 12.10.2021].
- paba, *Resocjalizacja w czasach epidemii*, 4.06.2020, <http://www.bieszczadzka24.pl/aktualnosc/resocjalizacja-w-czasach-epidemii/6183> [dostęp: 7.10.2021].
- Paluch M., *Profilaktyka problemów zdrowia psychicznego w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych w 2020 roku. Wyniki badania ankietowego*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2021.
- Perlak B., *Resocjalizacja i relacje z osobami bliskimi w dobie epidemii*, Służba Więzienna, <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/areszt-sledczy-w-swidnicy-resocjalizacja-i-relacje-z-osobami-bliskimi-w-dobie-pandemii> [dostęp: 7.10.2021].
- „Prawo do widzeń” – spotkania po miesiącach rozłąki [„Czat Czwórki”], 20.05.2021, Polskie Radio Czwórka, <http://www.polskieradio.pl/10/5367/Artykul/2738069,Prawo-do-widzen-spotkania-po-miesiacach-rozlaki> [dostęp: 7.10.2021].
- Purski J., *Jak pandemia sprzyja radykalizacji młodzieży?*, „Głos Nauczycielski”, 19.03.2021, <https://glos.pl/nasz-patronat-radykalizacja-zachowan-i-pogladow-jak-pandemia-sprzyja-radykalizacji-mlodziezy> [dostęp: 7.10.2021].
- Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 2000.
- Redaktor Naczelny, *Na pandemię – ogrodoterapia w Zakładzie Karnym w Czerwonym Borze*, 30.04.2020, zambrowiaci.pl, <http://zambrowiaci.pl/info/na-pandemie-ogrodoterapia-w-zakladzie-karnym-w-czerwonym-borze> [dostęp: 7.10.2021].
- Rojek-Socha P., *Kuratorzy też boją się koronawirusa – apel o lepszą ochronę*, 13.11.2020, [Prawo.pl, https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/jak-kuratorzy-maja-pracowac-w-dobie-epidemii-koronawirusa,504454.html](https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/jak-kuratorzy-maja-pracowac-w-dobie-epidemii-koronawirusa,504454.html) [dostęp: 7.10.2021].
- Różne ujęcia definicji resocjalizacji*, [w:] *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, red. B. Urban, J.M. Stanik, WN PWN, Warszawa 2007.
- Sewastianowicz M., *Konieczna pomoc dla Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych*, 18.11.2020, [Prawo.pl, https://www.prawo.pl/oswiata/mlodziezowe-osrodki-wychowawcze-kwarantana-prawa-w-czasie,504587.html](https://www.prawo.pl/oswiata/mlodziezowe-osrodki-wychowawcze-kwarantana-prawa-w-czasie,504587.html) [dostęp: 13.10.2021].

- Stawicka I., *Jak ma wyglądać wywiad środowiskowy w czasie pandemii? Kuratorzy apelują do prezesów sądów*, „Dziennik. Gazeta Prawna”, 17.11.2020, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1496363,kurator-kwarantanna-wywiad-srodowiskowy-numer-telefonu-uczestnika-postepowania.html> [dostęp: 7.10.2021].
- Wójcik K., *Szkoły niepokoją się o uczniów i alarmują sądy*, „Rzeczpospolita. Prawo”, 7.02.2021, <https://www.rp.pl/prawo-dla-ciebie/art8679631-szkoły-niepokoja-sie-o-uczniow-i-alarmuja-sady> [dostęp: 7.10.2021].
- Zadworny A., *Trening Jacobsona na bezsenność za kratami, czyli joga dla więźniów w Stargardzie*, Gazeta Wyborcza”, 4.02.2021, <https://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/7,34939,26753002,trening-jacobsona-na-bezsennosc-za-kratami-czyli-joga-dla-wiez> [dostęp: 7.10.2021].
- Zięba S., *Walczą o widzenia w aresztach i więzieniach. „Dzieci nie widziały ojca od miesięcy”*, 11.05.2021, [trojmiasto.pl, https://www.trojmiasto.pl/wiadomosci/Walczą-o-widzenia-w-aresztach-i-wiezieniach-Dzieci-nie-widziały-ojca-od-miesiecy-n155884.html#tri](https://www.trojmiasto.pl/wiadomosci/Walczą-o-widzenia-w-aresztach-i-wiezieniach-Dzieci-nie-widziały-ojca-od-miesiecy-n155884.html#tri) [dostęp: 7.10.2021].
- Żurek D., *Praca kuratora sądowego podczas pandemii Covid-19*, 30.05.2020, Amnesty International, <https://amnesty.org.pl/praca-kuratora-sadowego-podczas-pandemii-covid-19> [dostęp: 7.10.2021].